

0. УВОД

Проучавање народних приповедака и предања у наставне сврхе проистекло је из потребе да се започне систематично, целовито и обухватно истраживање ових врста усмене уметности речи јер оне на тај начин до сада углавном нису проучаване у методици.

Ова књига представља резултат рада на докторској дисертацији *Наставно проучавање народних приповедака и предања*. Првобитни концепт рада подразумевао је четири доминантне целине. Прва се односи на научни приступ народним приповеткама и предањима, заснован на проблему особености жанрова у оквиру две насловне категорије. Друга целина посматра проучавање усмених прозних облика са становишта уметничког значаја и одређивања наставних циљева: естетских, образовних, васпитних и функционалних (практичних), а разматра се и заступљеност народне прозе у наставним програмима, уџбеницима и секундарној литератури. Трећа целина рада односи се на методички приступ народним приповеткама и предањима у школи. Поред образлагања наставне методологије у обради народне прозе објашњавају се појединачни методички поступци и радње. Завршни део тезе представљају примери наставног проучавања усмених прозних облика, оформљени као целовите интерпретације. За потребе ове књиге, поједина поглавља су обједињена, скраћена и функционално прилагођена потребама наставе и наставника који ће, у раду са својим ђацима, користити, проверавати и допуњавати њен садржај.

Изучавање српске народне прозе предвиђено је програмима рада од нижих разреда основне школе до првог разреда гимназије. Без обзира на то што усмени прозни облици представљају један од водећих садржаја наставног програма, чини се да до данас тим програмом није у целини предвиђено поступно и континуирано упознавање ученика са одабраним народним приповеткама и предањима.

Овим радом се желело постићи систематизовање знања о народним приповеткама и предањима у оном обиму колико је то могуће и погодно за наставу. Разматрани су садржаји који су присутни у школским програмима, али и они који би се, на различите начине, могли укључити у рад у школи.

Актуалност и сврховитост наведене теме налази се и у околности да до сада није било адекватних методичких приручника за ову област, са научно заснованим образложењима, упутствима и ваљаним истраживачким

и интерпретацијским поставкама, који би, на изванредан начин, уз одабрану секундарну литературу, обогатили и осавременили рад професора и ученика на проучавању народне књижевности. У постојећим приручницима је изостао књижевнонаучни приступ усменим прозним облицима, недовољно су разјашњени проблеми класификације народних приповедака, као и жанровска одређења народне прозе.

Током израде ове дисертације наметнула су се следећа питања:

- како планирати наставне садржаје из области народне прозе;
- на који начин мотивисати ученике за читање, доживљавање и проучавање народних приповедака и предања;
- на чему се заснива поуздана и монолитна интерпретација усмених прозних облика;
- како подешавати интеракцијска становишта и облике рада према жанровској оформљености дела;
- на који начин поступити са дифузним, жанровски поливалентним усменим прозним облицима у настави;
- у којој примарној и секундарној литератури се може наћи поуздани ослонац за тумачење народних приповедака и предања;
- како се одређени теоријски садржаји могу учинити занимљивим и приступачним ученицима;
- којим путем разрешити стручне недоумице које проистичу из доживљајног и теоријског тумачења народне прозе;
- у којој мери је пожељно укључити проучавање предања у школски програм;
- како тумачити одабране народне приповетке на два узрасна нивоа и путем различитих нивоа обраде.

У овој књизи указује се на највише интерпретацијске домете остварене применом методолошког плурализма у проучавању књижевног света народних приповедака и предања. Методолошки плурализам који је заснован на функционалном садејству позитивистичких гледишта (социолошког, биографског, историјског, психолошког) и иманентних метода, омогућава комплексније и дубље сагледавање наше народне прозе и њено свестраније и успешније тумачење у настави. При том се посебно уважавају релевантни критички судови и књижевнонаучна сазнања, како би се у раду са ученицима отишло корак даље у образлагању уметничких вредности и највишег смисла народних приповедака и предања.

При тумачењу методичких поступака и радњи уважава се начело да природа и структура књижевног дела и менталне активности ученика условљавају и начине његовог проучавања у настави, као и методичку организацију рада на часу.

Интерпретацијски пут од доживљајног до аналитичко-синтетичког просуђивања уметничких вредности и досезања највишег смисла дела успоставља се као нов, оригиналан и комплексан методички приступ.

Овакав приступ и тумачење крећу се од обраде народних приповедака и предања анализом литерарних мотива, ликова, форми приповедања, литерарних проблема и њиховог решавања, језичкостилских поступака, који функционишу као интеграциони чиниоци текста, до тумачења одабране приповетке на различитим узрастима, обликованих као осврт, приказ, или интерпретација. Такво проучавање уважава принципе научности и методске адекватности. Ученици се подстичу на проблемски и истраживачки приступ прозном тексту током којег се стваралачки мотивишу да применом различитих гледишта, откривају, образлажу и тумаче његове естетске, сазнајне и етичке вредности. У високом домету ових циљева показује се методичка сврховитост проучавања народних приповедака и предања у настави.

1. КЛАСИФИКАЦИЈА НАРОДНИХ ПРИПОВЕДАКА И ПРЕДАЊА

Проблем класификације народних приповедака и предања није се постављао као актуелан у научном смислу све до појаве књиге *Српске народне ѝриповећке* Веселина Чајкановића, 1927. године. У претходним периодима класификација усмених прозних облика није се издвајала као посебан проблем делимично због тога што су проучаваоци сматрали да је Вукова подела на *мушке* и *женске* приповетке довољно јасна, а делимично и зато што жанровска разврставања нису била од превасходне важности у изучавању народне прозе.

Интересовање многих проучавалаца за епску и лирску народну поезију и у 19. и у 20. веку било је знатно наглашеније од бављења усменом прозом, без обзира на богатство приповедних форми и на њихову уметничку лепоту. У 19. веку постојање „приповедног облика је само по себи разумљив факат који се констатује“.¹ У средиште пажње истраживача долазе теорије о настанку и пореклу приповедака. Као што је познато, на прикупљање српскохрватске приповедне грађе битно су утицали *миџолошка теорија*² и рад браће Грим. Подела наративне грађе на *Märchen* и *Sagen*, коју су сачинила браћа Грим, представља основу даљег теоријског расправљања о овим двома категоријама.

Ипак, иако настала према Гримовим начелима, збирка Вука Стефановића Карацића *Српске народне ѝриповијећке* (Беч, 1853) хронолошки је ближа проучавањима немачког оријенталног филолога Теодора Бенфеја и *миџрационој теорији*³ чији је он зачетник. У свом предговору *Панчајџанџре*⁴ (1859) Бенфеј међународну сличност приповедака тумачи њиховим

¹ Н. Милошевић-Ђорђевић, *Теорије о настанку народних ѝриповедака у нашој науци 19. века*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1979, књ. 9, стр. 499.

² Видети: Р. Пешић, Н. Милошевић-Ђорђевић, *Народна књижевност*, Београд, 1997, стр. 158.

(У том речнику термина народне књижевности, митолошка теорија је теорија о индоевропском пореклу приповедака. Сличности које показују приповетке, и најудаљенијих народа и области, објашњава се заједничким пореклом народа из индоевропске заједнице. Признаје се, међутим, постојање тако једноставних и природних ситуација у бајкама које нису морале потицати из индоевропских митова, већ су се могле појавити независно, будући да су свеприсутне у свим народима.)

³ Видети: Р. Пешић, Н. Милошевић-Ђорђевић, *Народна књижевност*, Београд, 1997, стр. 153.

⁴ Т. Бенфеу, *Pantschatantra, Fünf Bücher indischer Fabeln und Erzählungen*, I, II, Leipzig, 1859.

заједничким пореклом у индијској књижевности. Из *миграционе теорије* су посредно проистекле и значајне компаративне напомене Р. Келера, уз поједине збирке, обимно дело Јоханеса Болтеа и Јиржија Поливке, који уз бајке браће Грим доносе међународне варијанте за сваку причу, посебну пажњу обрађујући нашој грађи.

Стојан Новаковић као представник *миграционе теорије* код нас налази извор многим нашим приповеткама у индијско – санскритској књижевности, наглашава односе са хришћанском легендарном књижевношћу и могућност настајања мотива из непосредног живота народа.⁵ Године 1868. Јагићева *Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога* (I, Загреб)⁶ отвара период компаративног изучавања на нашем терену и, упоредо са Стојаном Новаковићем, истраживања односа усмене традиције с писаном. Оваква проучавања имала су посебан значај не само због развоја научнотеоријске мисли о настанку наше народне прозе, већ и због издвајања прозних облика у посебан род народне књижевности. Ипак, у историјама и прегледима књижевности из 19. века специфичност и посебност приповедака као рода усмене књижевности се није помињала, већ су се народне приповетке укључивале, према класичној подели, у епско песништво.

Према истраживањима Радмиле Пешић и Наде Милошевић-Ђорђевић, *врсје* се појављују као природни резултат еволуције прикупљања, проучавања и упоређивања приповедне грађе и уколико се при том групишу и именују, критеријум је *сижејно-тематски*. У нашој науци, *врсје* се појављују као саме по себи разумљиве класификационе категорије које служе разврставању грађе, било по *историјским периодима*, било *синхронички* – као преглед у оквиру неких збирки. Још од Вуковог доба, разврставање се врши и по критеријумима *функционалности облика и намене*, што се потврђује Вуковом опаском „женске пјесме пјева и једно или двоје само ради *своја разговора*, а јуначке се пјесме највише пјевају да *групи слушају*“.

Вук Стефановић Караџић је народне приповетке поделио на *женске* (фантастичне) и *мушке* (реалистичке). Ова подела касније је допуњена класификацијом на подврсте и научно је важећа.⁷ У фантастичне припо-

⁵ Стојан Новаковић: *Историја српске књижевности*, Београд, 1867.

⁶ У центру Јагићевих испитивања налази се Вукова збирка. Класификација прозе није изведена иако се помињу: *лејендарне приче, басне и бајке* (а као посебан облик, демонолошка и митолошка предања). За фантастичну причу Јагић користи термин *приповејка*.

⁷ Видети: Р. Пешић, Н. Милошевић-Ђорђевић, *Народна књижевност*, Београд, 1997, стр. 213.

Овде ауторке истичу да се у народној књижевности чврсто постављени родови писане књижевности: лирика, епика и драма модификују у лирску поезију, епску поезију и усмене прозне облике који се даље деле на две обухватне категорије: приповетке и предања.

ветке убрајају се бајке, легендарне приче и (условно) приче о животињама и басне, а међу реалистичке: новеле, шалтиве приче и анегдоте. Насупрот категорији приповедака, издваја се такође обухватна категорија народне прозе, која се именује као *предања*. Уобичајени термини за врсте у оквиру предања су легенде о местима и личностима, скаске и каже. Знамо да су још браћа Грим предања супротставили категорији народних приповедака нагласивши *елеменати веродостојности у њиховом казивању*, а и Вук Караџић је многа народна предања оставио у књизи *Животи и обичаји народа српскога*, а не у књизи приповедака. Предања су систематизована у следећа поглавља:

1. „Вјеровање у ствари којијех нема“ (митолошка и демонолошка предања, према усвојеној европској класификацији);⁸
2. „Постање гдјекојих ствари“ (етиолошка и есхатолошка предања);
3. „Јунаци и коњи њихови“ (историјска и културноисторијска предања).

Четврта међународна група – *лејенде и митови о бојовима и херојима* није обухваћена Вуковом крајње модерном концепцијом поделе.

Поделу народних приповедака о којој је писао још 1818. у *Српском рјечнику*⁹, Вук је године 1853, објавивши *Српске народне приповијешке* као „зор народног језика у прози“, само поновио. Делећи приповетке на *женске* и *мушке* и оне *између женскијех* и *мушкијех*, Караџић је истакао своја начела од којих је у подели пошао: разликовање народних приповедака према односу реалистичких и фантастичних елемената; удео хумора у приказивању догађаја и дужина приповедака. Ова Вукова мерила су остала у основи свих каснијих класификација приповедне грађе. Међутим, неусаглашености при систематизацији су биле много изразитије, јер су бирани различити приступи и критеријуми за класификацију прозе и није

Ту су још и кратки говорни облици, који се у нашој народној књижевности јављају и у стиху и у прози.

⁸ На састанку Комисије за народна предања у Будимпешти 1963. донесена је скица предложене схеме за поделу народних предања, а на Међународном етнографском и антрополошком конгресу у Москви 1964. предложено је да се у четврту групу унесу и *лејенде о свецима*. Видети: М. В. Stulli: *O terminologiji hrvatskosrpske narodne pripovijetke*, Rad, III KFZ, Cetinje, 1958. i М. В. Stulli; *Narodna predaja – Volkssage – kamen spoticanja u podjeli vrsta usmene proze*. U: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb, 1975, str. 121.

⁹ „Замисливши да у *Српском рјечнику*, припреманом од раније и штампаном 1818. године, поједине речи протумачи или илуструје приповеткама које се у народу око тих речи и у вези с њима испредају, Вук се нашао на силној муци (...) како је приповетке тешко писати. Скоро тридесетак тих малих причица, махом из реда анегдота, нашло је места на страницама *Рјечника*, уз најразличније речи (Бабини укуви, Богојављење, Болећи, Варење, Дембел, Дечани, Дуљани, Ћаволак, Злогук, Јагњиво, Кикош, Клинчорба, Корњача, Лагала, Мачва, Метил, Минути и др.“) Цитат преузет из књиге Вук Стеф. Караџић, *Српске народне приповијешке*, Београд, 1969, приредио Мирослав Пантић, стр. 226.

извршено усклађивање термина при означавању облика. Раније систематизације нису обрађале довољно пажње на композицију наративног облика као значајну компоненту структуре дела. У издвајању тзв. „приповедака на међи“, код Караџића дистинктивни фактор некада може бити лик, некад композиција, што је у проучавању важно пратити паралелно, уз осврт на „пропустљивост“ жанрова.

У другој половини XIX века издваја се још и збирка Караџићевог сарадника и следбеника Вука Врчевића. Како каже сам сакупљач у предговору збирке *Српске народне њриповијетке, њонајвише крајике и шаљиве* (1868), приче су разврстане „по самој различности“ на седам целина:

1. Народне опће, с најширим пространством;
2. Књижевне, које се чују само од попова и калуђера кад су у веселом друштву;
3. Варалице;
4. Подбодачице, или сатиричне, којима се обично у шали подбадају момци кад су из два села или места, па се састану;
5. Басне;
6. Гатке, које приликују више загонеткама или питалицама него приповијеткама, али су уз ове стављене;
7. Питалице, које се не могу друкчије у причи казати него баш онако како се чују (нпр: *Пийјали Марка за шѡа би се најјрије њошурчио. – За инајѡ.*).

Као и свака друга класификација и ова има својих добрих и лоших страна. Владимир Ђоровић запажа да многе приче које је Вук Врчевић сакупио у своју збирку нису народне¹⁰. Такође, његове *ѡајке* и *варалице* су више етнографска грађа него праве приче. Под *народне опће* Врчевић сврстава и многе бајке и легенде, шаљиве приче итд.

Видо Латковић је у књизи *Народна књижевност* истакао да Врчевић издваја „басне“ као посебну врсту и да даје добар народни назив за *ѡиѡалице* и за једну подврсту шаљивих прича: *ѡодбодачице* или *ѡодруѡачице*. Међутим, замера му се на несистематичној подели, као и на недоследности која се тиче дужине приповедака или њихове тематике¹¹.

Изузетно занимљиво, али доследно занемарено, било је *Изучавање српске књижевности* Милутина К. Драгутиновића (1904). Према његовим истраживањима, народна књижевност је подељена на приповетке, пословице, загонетке и песме. Поновљена су Јагићева истраживања о изворима прича. Приповетке као „епске творевине народног духа у којима се налази старинско народно причање, пуно слободе и маште“ деле се на *ѡајке*,

¹⁰ В. Ђоровић, *О Врчевићевој ѡодели српских народних шаљивих ѡриповедака*, Београд, 1906, стр. 378.

¹¹ В. Латковић, *Народна књижевност*, Београд, 1975, стр.127.

приче, причике и каже. Драгутиновићев значај је у томе што је прецизно уочио особености приче о животињама коју назива *животињском тајком*. Ослања се на добра полазишта Врчевићеве класификације, запажа да су *каже* еволуирале такође из гатке везивањем тема за владоце, јунаке или места и обједињује их термином *историјско предање*. Овај аутор издваја и посебан тип пословице са причилом.

За наставнике је својевремено била значајна подела народне књижевности коју је сачинио Павле Поповић у *Прељеду српске књижевности* 1909. године. И данас се у школама предаје класификација народних епских песама по циклусима, управо онако како ју је Поповић замислио, иако је научно призната Вукова подела епских песама на оне *старијих, средњих и новијих времена*. Држећи се, у основи, компаративних испитивања, Поповић доноси као новину своју класификацију народне прозе на две основне врсте: озбиљне и шаљиве приповетке¹². Класификацију је, како је сам истакао, начинио по карактеру приповедака и лицима која у њима раде. У поделу Поповић укључује Вукова мерила – однос фантастичних и реалистичких елемената и дужину, али изједначава усмену прозу са приповеткама.

Озбиљне приповетке се деле на:

1. Гатке, бајке, женске приповетке („оне у којима се приповиједају којекаква чудеса што не може бити“), сврстане у многе циклусе, нпр: приче о шурама животиња, о немуштом језику, о мачку у чизмама, циклус змије младожење...
2. Мушке приповетке, приповетке или новеле („оне у којима нема чудеса, него оно што се приповиједа рекао би човек да је заиста могло бити“);
3. Легенде, скаске, каже (женске и мушке приповетке које се везују за личности и места)
4. Басне („оне у којима говоре и раде животиње и мртве ствари“).

Шаљиве приповетке Павле Поповић дели на:

- а) Праве приповетке, шаљиве новеле које садрже серију авантура које јунак има да проживи, као у озбиљним, мушким приповеткама, само су те авантуре шаљиве;
- б) Анегдоте, причике које садрже само по један мали случај, досетку, zgodну реч и често су тек „објашњења пословица или развијене питалице“.

¹² П. Поповић у свом *Прељеду* посебно разматра три теорије о настанку приповедака и сматра да је најстарија, митолошка, најмање у употреби и најмање важна, миграциона теорија има највише присталица, а значајну пажњу ваљало би посветити антрополошко-етнолошком тумачењу.

Поповићево проучавање имало је велики утицај на каснија тумачења усмених прозних врста.¹³ Његово сагледавање народних приповедака је засенило многа квалитетнија проучавања ове области. Класификација Веселина Чајкановића (*Српске народне њриповејке*, 1927) и њен значај не помињу се у прегледима књижевности за школе до шездесетих година 20. века, иако је грађа у првом делу Чајкановићевог зборника распоређена према обрасцу и оним редом како је то учинио Арне (A. Aarne, *Verzeichniss der Märentypen*, Helsinki, 1910, FF Communicatione 3).¹⁴

Према Веселину Чајкановићу, усмена проза се дели на седам група:

1. Приче о животињама и басне (старинске и примитивне);
2. Бајке (У бајкама је, према Чајкановићу, народна приповетка дошла до своје кулминационе тачке.);
3. Приповетке мушке;
4. Приповетке кратке, већином шаљиве (Нису све “народне” у ужем смислу речи; понекад су очевидно производ неког анонимног приповедача.)

¹³ Напомена о употреби термина *народна књижевност* и *усмена књижевност*: Назив *народна књижевност* је опште прихваћен у другој половини XIX века за сва остварења наше усмене књижевности, и у науци и у школи, а настао је према Вуковом називу – народне песме, народне приповетке итд. иако их сам В. Караџић никад није објединио заједничким именом *народна књижевност*. Овај термин код нас први употребљава Павле Поповић. Како су термини у овој области често непрецизни, назив *усмена књижевност* може означавати и сваку усмено изричану књижевност, а не само ону која је настала у прошлости нашег народа, као усмена уметност речи. М. Б. Стули прихвата термин *усмена књижевност* и говори о *усмености* као битном обележју народне књижевности, (М. В. Stulli, *Uz dva članka o usmenoj književnosti*, *Umjetnost riječi*, 1972, 2/3, стр. 204–208) иако се у својим претходним чланцима користила најчешће термином *народна књижевност*. У новије време термин *народна књижевност* осећа се као књижевно-историјски термин, а назив *усмена књижевност*, и сви они који из њега проистичу (*усмени њрозни облици*, *усмене њрозне врсте*, *усмена њроза*), све више је у употреби. Овим питањем бавила се и Н. Милошевић-Ђорђевић у чланку *Проблеми њроучавања српске народне (усмене) књижевности*, *Књижевност и језик*, Београд, 1996, 3/4, стр. 1–8.

У овом раду поменути термини користе се као синонимни.

¹⁴ Из миграционе теорије никла је и географско-историјска или финска метода, чији је циљ био да у оквиру бројних варијаната из најразличитијих земаља Европе и Азије одређи изворни, првобитни облик (архетип) сваке поједине приповетке, време и место њеног настанка и путеве ширења. Иако њени зачетници, Финци Карл Крон и Анти Арне па ни њихов највернији следбеник Американац Стит Томпсон, тај циљ нису остварили, њихово класификовање огромне количине приповедне грађе изнедрило је међународне индексе приповедака и мотива који су омогућили увид у свеукупну приповедну традицију евроазијских народа, као и низ монографија о појединим типовима приповедака у историјском континуитету и географском распрострањању.

У нашој науци овакву класификацију прихвата одмах Веселин Чајкановић у својим збиркама народних приповедака, да би она до данас и код нас и у свету опстала као практично средство разврставања грађе без теоријских претензија.

5. Скаске (Најближе немачком називу Sage, најмногобројније су у Чајкановићевој збирци и деле се на: *етиолошке* о постанку животиња, растиња, ствари, места, природних појава и *јуначке* – о Марку Краљевићу, Милошу Обилићу, светом Сави, проклетој Јерини...)
6. Легенде (Према напмени састављача збирке нема их много али, у накнаду за то, има неколико врло оригиналних и сјајно испричаних.)
7. Веровања.¹⁵

У *Анџолоџији српских народних њриповедака* објављеној две године касније, 1929, класификација је извршена на исти начин као 1927, с том разликом што новеле Чајкановић назива „мушким приповеткама“ и изоставља групу „примитивне приче“ које су наведене у збирци из 1927. више због занимљивости него због њихове уметничке вредности.

Запажено је да у датој класификацији Чајкановић није довољно јасан у одређивању разлика између *скаске* и *лејенде*. Видо Латковић сматра да је у том смислу једноставнија подела Павла Поповића и по њој рађена подела Тихомира Остојића који и *скаске* и *лејенде* сврстава под „легенде“ (односно *скаске*, каже).¹⁶ Ипак, мада је сродна са легендом, *скаска* се може издвојити као посебна подврста, док легенда има неколико група. У поговору новом издању *Српских народних њриповедака* В. Чајкановића, С. Самарџија, указујући на сложено преплитање жанровских система, истиче: „Чајкановић је навео варијанте које се могу сврстати и у бајке и у легенде, указао на текстове који би се истовремено укључили и у легенде и у *скаске*, закључујући да увек *није јасна граница* ни између новеле и шаљиве приче“.¹⁷

У својим истраживањима М. Б. Стули истиче да је у француској, енглеској и италијанској традицији, а делимично и у литератури других народа, легенда синоним за предање, док део руских и бугарских истраживача употребљава термин легенда за ознаку свих оних народних предања која

¹⁵ „Веровање“ се не може посматрати као врста приповетке јер, по мишљењу Вида Латковића, веровање уопште није прича, већ аморфна етиолошка грађа, а уколико има „веровања“ у облику приче, она се могу сврстати под *скаске* или легенде.

¹⁶ У *Историји српске књижевности* (Београд, 1923), Тихомир Остојић у поглављу о народним умотворинама дели умотворине према „врстама“ на приповетке и песме. Према његовој подели, приповетке чине: 1) гатке 2) животињске гатке и басне 3) каже и 4) анегдоте. Остојић напомиње да се „каже“ додирују са јуначким песмама (по јунацима) и са гаткама (по фантастици). Као посебне врсте анегдота издваја *погдобогачице* и *погдрујачице*.

¹⁷ Видети: В. Чајкановић, *Српске народне њриповејке*, Београд, 1999, поговор Снежане Самарџије, стр. 663.

садрже у себи елемент чудеснога, а предањима назива само оне текстове који се баве реалним или бар могућим фактима.¹⁸

Друга половина XX века у многа мења статус народних приповедака. Оне постају значајно заступљене у прегледима народне књижевности и у приручницима намењеним школским потребама. У том смислу истиче се рад Војислава Ђурића, који у предговору *Антологији народних приповедака* наводи да су народне приповетке значајне због „чистог народног језика“ и због „народнијех мисли“; оне су „углед народног језика у прози“ и „интимна народна историја“; „драгоцену допуна поезији, иако се по уметничким вредностима не могу увек поредити са њом“.¹⁹ Ђурић у свом предговору указује на значај поделе усмене прозе коју је начинио Вук Караџић, као и на класификацију Павла Поповића, не осврћући се на њене мањкавости. Осим бајки (гатки) и басни, Ђурић помиње новеле, анегдоте и легенде (или скаске, каже). Истиче немогућност прецизног раздвајања типа озбиљно/смешно, реалистично/фантастично.

У другој половини XX века код нас је мало проучавалаца који су се бавили жанровским особеностима усмене прозе и значајније утицали на њену класификацију. Доследнијој жанровској подели допринели су само Видо Латковић, Маја Бошковић-Стули и Нада Милошевић-Ђорђевић. Ипак, В. Латковић је истицао да су класификацију народних приповедака знатно више од сакупљача народних умотворина, без обзира на све мањкавости, унапредили писци уџбеника (П. Поповић, А. Гавриловић²⁰, Т. Остојић), састављачи антологија (В. Јовановић, Ј. Продановић, Д. Богдановић, В. Чајкановић, В. Ђурић...) и писци посебних студија и критика (нпр. Тихомир Ђорђевић), наглашавајући да су сви они мање или више били упознати са резултатима европске науке о питању класификације, што је био нужан предуслов за добру класификацију усмене прозе.

Занимљиво је да Латковић оцењује Вукову поделу као поједностављену и непотпуну. Он запажа да међу „мушким народним причама“ или приповеткама има доста оних са фантастичним представама, а да, с друге стране, међу женским има „повише шаљивих и са реалистичким детаљима“.²¹ И када је реч о „дужини“ односно „краткоћи“ приче као важном елементу сваке класификације (тј. о структури и композицији приче),

¹⁸ Видети: М. В. Stulli, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb, 1975, str. 124.

¹⁹ В. Ђурић, *Антологија српских народних приповедака*, Београд, 1990, стр. 7.

²⁰ У *Историји српске и хрватске књижевности усменога постојања*, Београд, 1912, Андра Гавриловић народну књижевност дели на поезију (песме и приповетке) и дидактику (пословице, загонетке, питалице). Понавља поделу П. Поповића и предлаже систематичнију: 1) гатке или бајке, 2) приповетке, 3) басне, 4) шаљиве приче.

²¹ Према објашњењу Вука Караџића, „приповијетка у народу нашем, особито по јужнијем крајевима, највише се зове *прича*, као што се говори и причати мјесто приповиједати, а гдјешто и *гајка*“.

Латковић сматра да Вукова подела на „дугачке“ и „кратке“ не обухвата сву разноликост наших приповедака и предања.

Уочивши многе пропусте које су направили његови претходници (Караџић, Врчевић, Чајкановић, Поповић...) Видо Латковић је сачинио следећу поделу усмене прозе:

1. Прича о животињама и басна;
2. Бајка;
3. Скаска и легенда;
4. Новела;
5. Шаљива прича;
6. Ратничко-патријархална анегдота.

На класификацији коју је поставио Латковић у *Народној књижевности* темељи се и данас важећа подела народних приповедака. Појму *скаске* код Латковића одговарају предања о постанку природних појава и ствари, а легенде обухватају предања о местима и личностима. Новеле се деле на озбиљне и хумористичне реалистичке приче, а даља класификација изведена је по тематским круговима. У оквиру шаљиве приче анализирају се поступци приповедања и врсте хумора, најчешће теме и типови јунака. Издвојене су и структурне особености ратничко-патријархалне анегдоте и њена функција.

По питању класификације, а и због других својих особености, за наставу су занимљиви и други прегледи и историје књижевности, што је предмет даљих истраживања.

У *Историји књижевности* Јована Деретића проучавање прозних облика наше народне књижевности односи се на текстове из Вукове збирке и на основу Вукових критеријума издвајају се основне врсте наше народне прозе: бајка, новела, шаљива прича или анегдота, прича о животињама, басна, скаска, легенда и месна легенда, као и краћи прозни облици за које аутор каже да су на граници прозе и поезије.²²

За потребе наставе данас, можемо се послужити изборима текстова народних приповедака и предања намењеним најширој читалачкој публици, првенствено средњошколцима и студентима. У књизи *Од како се земља охладила (Прозни облици српске народне књижевности и мале фолклорне форме)* аутор Н. Милошевић-Ђорђевић даје антологијски избор народних приповедака и предања и дели усмене прозне облике на: приче о животињама и басне, бајке, легендарне приче, новеле, шаљиве приче, анегдоте и ратничко-патријархалне анегдоте, митска или демонолошка предања, етиолошка предања и историјска и културноисторијска предања²³. Било би пожељно бар нека од поменутих предања унети у школски програм,

²² Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд, 1983.

²³ Н. Милошевић-Ђорђевић, *Од како се земља охладила*, Београд, 1997.

јер је ова категорија усмених прозних облика неправедно занемарена у настави.²⁴

У књизи *Српске народне њриповејке*, коју је приредила С. Самарџија, приликом успостављања редоследа приповедака најчешће се водило рачуна о њиховој жанровској припадности. Да би увид у књижевноисторијску и књижевнотеоријску проблематику био што потпунији, на крају књиге је приложена кратка библиографија, односно избор из литературе посвећене народној прози и појединим прозним облицима. Заједно са пописом скраћеница, напомене уз приповетке дају библиографски преглед грађе коришћене при састављању ове збирке. Од својеврсног значаја у настави могу бити и објашњења појмова, личних имена и географских назива који се појављују у поменутој књизи.²⁵

Преглед класификације народних приповедака и предања пружа увид у бављење усменом прозом од Вуковог времена до данашњих дана. У обзир су узимани радови најистакнутијих сакупљача народних умотворина, историчара књижевности и других угледних проучавалаца.

Увођење овакве литературе у наставу доприноси стручном усавршавању наставника, користи се при мотивисању ученика за читање, доживљавање и проучавање народних приповедака и предања, подстиче додатни рад са посебно заинтересованим ученицима и упућује ученике да оформе квалитетну и проверену библиотеку којом ће се користити током школовања и касније.

Класификација усмене прозе као најразуђенијег рода народне књижевности захтева објашњавање многих фактора који се узимају као полазишта за одређивање специфичности жанра.

Према основним структурним сегментима текстова и односу који аудиторјум има према причи може се сачинити упрошћена таблица усмених прозних облика у којој ће се као критеријуми узети:

- а) начин представљања догађаја / ликова (фантастични – реалистични и озбиљни – шалјиви);
- б) активан јунак (живо биће – виша сила);
- в) композиција (дужина, тј. краткоћа, једноепизодичне и вишеепизодичне приче) и
- г) однос публике према ономе што се приповеда (фикција – истина). При том ће се ученицима указати и на посебности прича „на међи“.

Дужина текста се такође не узима као меродаван фактор при жанровском одређењу усмених прозних облика. „Тако се по 'дужини' текста и једно-

²⁴ Видети поглавље ове књиге: *Лејендарне њриче и њредања као насћавно шћиво*.

²⁵ В. Чајкановић, *Српске народне њриповејке*, поговор Снежане Самарџије, Београд, 1999.

епизодичној композицији тешко разликују басне од шaljивих прича или етиолошких и демонолошких предања.²⁶

Најмање поуздан начин за класификовање био би ослањање на тематику јер се једна иста фабула може срести у различитим обрадама у оквиру различитих књижевних врста, па чак и у различитим родовима народне књижевности. Формирање критеријума о жанровској припадности само на основу дужине текста такође је немогуће примењивати без ослањања на друге особености усменог прозног облика. Додатну потешкоћу при класификацији стварају и нивои фантастике и хумора у причама, као и однос према ономе што се приповеда: да ли се у то збиља верује или се прихвата као измишљени догађај.

Приповетке као категорија усмене прозе подразумевају саопштавање измишљених, фиктивних збивања. Она и кад су ближа стварности, дистанцирана су од истине („рекао би човјек да је заиста могло бити“). Пропорционално уделу фантастике у причи ова дистанца на релацији стварно – нестварно је мање или више наглашена. Мада се, на пример у баснама, реално сагледавају многе мане и врлине јунака које се приписују људима, главни актери су животиње које говоре. У тој мери и басне су фантастичне. У предањима и за најневероватнија збивања постоје уверења и докази, очевици, те се ова врста убеђености у веродостојност и користи да би се слушалац (читалац) убедио у важност поштовања одређених норми и у неминовност казне ако се правила не поштују. Легендарна прича, која је по свом сижејном склопу блиска категорији приповедака, сасвим наликује предањима по емоционалној ангажованости публике. И она, као и предања, треба да утиче на понашање чланова једне заједнице.

Иако басна има наглашену поенту, а предање нема, оба ова прозна облика теже поенти, изрицању „истине“ која прати ситуацију из које се нешто може научити. „Веродостојност“ предања прихвата се у истој равни као и могућност разумевања говора животиња у баснама и бајкама, при чему се наглашава алегорични смисао текста.

Праћење формирања прозног облика и одређивање његових граница може се вршити и преко избора јунака приче. Често се само заменом јунака (нпр. човеком се замењује животиња у причи о животињама) може променити жанр, ако се таквим поступком не нарушава реалистичка мотивација приче, тј. ако приказан догађај из света животиња у свету људи не постаје „немогућ“ за реализацију.

Веома чест је уплив хумора у новеле које по критеријуму „начин представљања догађаја и ликова“ једнако могу бити и озбиљне и шaljиве. У том смислу као доминантна разлика између шaljиве приче и новеле узима се њихова дужина.

²⁶ С. Самарџија, *Поетика усмених прозних облика*, Београд, 1997, стр. 220.

Многи проучаваоци усмених прозних облика изједначавају шаљиву причу са анегдотом, међутим ако се као критеријум за одређивање анегдоте узме јунак приче, те се прати однос типски јунак – историјска личност, онда се све приче са шаљивом тематиком у којима се говори о конкретної историјској личности могу сврстати под анегдоте.

Поред тога што је у усменим прозним облицима могућно раздвојити различите типове фантастике (у бајци, условно у басни и причи о животињама, у легендарној причи и свим врстама предања), тако је могућно раздвојити и комплексну и релативну форму хумора. Горак хумор, често на граници ироније и сатире, има своју морализаторску поставку за разлику од оног којем је претензија да забави, разгали и разоноди слушаоца.

Но, без обзира на проблеме са којима су се многи проучаваоци усмених прозних облика сусретали, сматра се да је прихватљива подела наративних облика народне књижевности, која следи у графичком приказу.²⁷

Критеријуми који помажу одређивању и дефинисању сваке народне приповетке и предања у настави се могу искористити за поступно увођење ученика у свет народне прозе. У млађим разредима основне школе почеће се са читањем и обрадом оних текстова који су краћи, реалистички или фантастични и шаљиви. Постепено ће се укључивати и бајке (најчешће у одломцима), а потом, кад ученици добро савладају вештину читања и писања, у наставу ће се уводити приче о животињама (као вишеепизодичне) и новеле. Без обзира на краткоћу предања, присуство више силе од које се страхује и у коју се првобитно веровало, упућује на потребу да се предања тумаче тек после петог разреда кад ученик научи да разликује стварно од нестварног, фиктивно од могућег и постојећег, тј. кад такви садржаји престану да га плаше или да изазивају било коју врсту непријатности.

²⁷ Графички приказ је направљен по моделу сличног приказа у рукопису докторске дисертације С. Самарције *Шшамйане збирке народних ириповедака на срјскохрвајском шерену у 19. веку*, стр. 547.

Табела 1: Графички приказ класификације народних приповедака и предања

НАРАТИВНИ ОБЛИК	НАЧИН ПРЕДСТАВЉАЊА ЛИКОВА / ДОГАЂАЈА				КОМПОЗИЦИЈА		АКТИВАН ЈУНАК		ОДНОС ПУБЛИКЕ	
	ФАНАТАСТИЧНО	РЕАЛИСТИЧНО	ОЗВЕЉНО	ХУМОРИСТИЧНО	ЈЕДНА ЕПИЗОДА	ВИШЕ ЕПИЗОДА	ЖИВО БИЉЕ	ВИША СИЛА	ФИКЦИЈА	ИСТИНА
БАСНА	(+)	+	+	(+)	+		+		+	
ПРИЧА О ЖИВОТИЉАМА	(+)	+		+			+		+	
БАЈКА	+		+				+		+	
НОВЕЛА		+	+	+			+		+	
ШАЉИВА ПРИЧА		+	(+)	+	+	(+)	+		+	
АНЕЈДОТА И РАТНИЧКО-ПАТРИЈАРХАЛНА АНЕЈДОТА		+	(+)	+	+		+			+
ЛЕГЕНДАРНА ПРИЧА	+		+	(+)				+	(+)	(+)
ДЕМОНОЛОШКО (МИТОЛОШКО) ПРЕДАЊЕ	+		+		+			+		+
ЕТИОЛОШКО, ЕКСАТОЛОШКО ПРЕДАЊЕ	+		+		+			+		+
КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКО ПРЕДАЊЕ	(+)	+	+		+	(+)		+		+